

Елла Мамонтова

РИТУАЛ ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОГО ПРОТОКОЛУ ТА ЦЕРЕМОНІАЛУ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Узагальнюються історичні та соціокультурні основи ритуалу пам'яті. Виявляється на цій основі його специфіка як семіотичної системи та форми офіційної публічної комунікації у фокусі норм державного протоколу та церемоніалу. Обґрунтовується необхідність введення питань, пов'язаних із реалізацією державної політики ідентичності у площині офіційної публічної комунікації, у предметне коло науки державного управління.

Ключові слова: ритуал пам'яті, державний протокол та церемоніал, державна політика ідентичності

Постановка проблеми

Теоретикам і практикам від політики давно відомо: для того, щоб держава відбулася, недостатньо проголосити суверенітет, закріпити його в офіційних символах і створити політико-адміністративний механізм державного управління. Визначальною умовою успішності державного проекту є формування політичної нації – спільноти, що проживає в єдиному політико-правовому просторі, закони, норми і цінності якого визнані універсальними, не зважаючи на майдан, соціальні, етнічні та конфесійні відмінності. Там, де політична система виявилася здатною створити свій кінцевий продукт – політичну націю, суспільства успішно вирішують найважливіші завдання: чітко формулюють національну ідею, визначають ідеологічні та геополітичні пріоритети, відстоюють національні інтереси.

Забезпечення процесів формування політичної нації через встановлення духовного взаємозв'язку між громадянами і державою неможливе без цілеспрямованої та конструктивної державної політики ідентичності. Одним із дієвих механізмів її реалізації виступає державний протокол та церемоніал (далі – ДПЦ) як сукупність норм і вимог до забезпечення єдиного порядку проведення актів офіційної публічної комунікації. У кожній окремо взятій країні положення державного протоколу та церемоніалу розробляються відповідно до норм міжнародної протокольної практики [1–4] і з урахуванням національних традицій.

Безумовно, роль державного протоколу та церемоніалу в цілому, так і кожної з його складових, не обмежується рамками формалізації актів внутрішньодержавної та міжнародної офіційної комунікації. Виникнення і становлення протоколу та церемоніалу як інструменту нормативної регламентації соціальних відносин чітко відбивається у процесах соціогенезу та еволюції держави як форми політичної організації суспільства. Про масштаб та значущість даних явищ свідчить діапазон наукових напрямків, у межах яких досліджуються питання теорії та практики державного протоколу та церемоніалу. Поряд з роботами історичного плану, в яких простежено окремі етапи історії формування інституту офіційного протоколу і церемоніалу у країнах Європи, Росії, України, окремо слід виділити дослідження, в яких церемоніал та протокол вивчаються як феномени соціокультурного порядку. Однак, найчисленніша група джерел з даної проблематики представ-

лена публікаціями, в яких висвітлено прикладні аспекти сучасної протокольної практики як форми офіційної комунікації у сфері міжнародних відносин. Поряд з вагомим масивом довідкової літератури до них належать роботи таких відомих фахівців з питань дипломатичного протоколу та етикету, як А. Борунков, Дж. Вуд, Б. Гуменюк, Г. Данільчук, Р. Зарала, Ж. Камбон, П. Лядов, Г. Науменко, І. Новак, Г.М. Руденко, О. Сагайдак, Е. Сатоу, Ж. Серре, Н. Тимошенко, Р. Дж. Фельтхем, О. Щерба та інших. Знайомство з публікаціями названих авторів дозволяє відмітити, що у переважній більшості випадків у фаховій літературі державний протокол та церемоніал розглянуто у категоріях історії та теорії дипломатії і представлено як допоміжний інструмент вирішення питань зовнішньої політики. Однак, на наш погляд, роль державного протоколу та церемоніалу в забезпеченні плідного міждержавного та внутрішньополітичного діалогу не вичерпується функцією стандартизації певних комунікативних сценаріїв. Державний протокол та церемоніал є не просто набором формалізованих процедур, але семіотичною системою, функціонування якої дозволяє символічними засобами вирішувати тактичні завдання та досягати стратегічних цілей. Найбільш показовим у даному контексті є протокол ритуалу пам'яті – сфера, де протокольний режим повинен витримувати усі стандарти до найдрібніших нюансів, адже будь-яке порушення усталених етикетних норм завжди сприймається як акт протокольної демонстрації.

Мета даної статті полягає в узагальненні історичних та соціокультурних основ ритуалу пам'яті та виявленні на цій основі його специфіки як семіотичної системи та форми офіційної публічної комунікації у фокусі норм державного протоколу та церемоніалу.

Церемонія покладання квітів сягає своїм корінням у доісторичне минуле і тісно пов'язана з міфологією комплексом смерті. Його домінантне становище в архаїчних культурах пояснюється місцем у системі обрядів (останній акт життєвої драми) та силою екзистенціальної наповненості. Як відзначає А. Байбурін, саме в обряді поховання життя і смерть не просто стикаються та перетинаються, але, незрівнянно ні з якою іншою ситуацією, проявляються у всій своїй реальності і глибині смислів [5, с. 101]. Вважається, що структура ритуалу поховання відповідає вищим формам прояву культу предків. Додамо, що більшість етнографів погоджуються з тим, що саме ритуалом проводів мертвих визначалося формування структури та семантики всього обрядового циклу у індоєвропейських та деяких інших народів. Так, в традиціях багатьох культур можна знайти свідчення трепетного ставлення до квітів, що вказує на його тісний зв'язок з культом предків і первісними практиками тотемізму і фетишизму. І понині квітка залишається лаконічним символом світобудови, безмежності досконалості природи, алегорією тлінності буття, емблемою кругообігу людського життя. Архаїчним є і обряд плетіння зелені й квітів у вигляді вінка [6–9]. Однак, квіти і вінки – це не тільки похоронні атрибути. Сьогодні церемонія їх покладання є різновидом політичного ритуалу і незмінно входить до переліку протокольних заходів офіційного рівня, зафіксованих нормами державного протоколу і церемоніалу.

Як власне політичний акт традиція покладання вінків бере початок в античності. Ще в стародавній Греції склалася практика їх підношення на вівтар богів в знак нерозривного союзу між живими та мертвими. Однак поступово, поряд з символікою безсмертя, вінки набувають значення символу нагороди та пошани. Так, вже в Рим-

Мета

Вигляд основного матеріалу

Аналіз останніх досліджень і публікацій

ській республіці вінки широко використовувалися для нагородження політиків (ораторів), артистів, військових (див. у цьому зв'язку смислово спряженість слів: «увінчувати» – «нагороджувати»), а в політичній культурі імперії широке поширення набула традиція покладання квітів до підніжжя монументів правителям. Успадкувавши і переосмисливши античні уявлення про вінок як емблему безсмертя і відзнаку, християнська культура Середньовіччя, через дискурс геральдики, ввела його в арсенал символічної самопрезентації суб'єктів соціально-політичних відносин. На межі XVIII–XIX ст., коли під впливом культурно-естетичних ідей класицизму відбулося відродження давньоримської традиції використання вінків як знаків, що вказують на видатні заслуги, за вінком остаточно закріпився статус обов'язкового атрибуту офіційного ритуалу пам'яті.

Ритуали пам'яті займають важливе місце і в соціокультурному та політичному просторі сучасного суспільства. Церемонії покладання квітів та вінків на честь знакових для історії країни подій і персон, їх регулярність, урочистість і публічність не тільки легітимізують політичний порядок, але й покликані структурувати символічними засобами єдність політичної еліти і громадян країни, спільність їхніх поглядів і переконань, згуртованість навколо єдиної системи цінностей.

Визначаючи концептуальні основи ритуалу пам'яті, не можна не торкнутися й аспекту його сценографії. Специфікою церемоніального акту меморіального характеру є його фіксація в конкретних просторових координатах, оскільки його змістоструктурального складовою виступає матеріальний об'єкт, прив'язаний до конкретного місця. Пам'ятники, монументи та меморіали завжди слугували знаряддям державної пропаганди. Потенціал їх впливу на масову свідомість обумовлений ідейною запрограмованістю і самим характером розміщення пам'ятника як інструмента організації навколишнього простору і об'єкта, призначеного для масового огляду.

Генезис та еволюція пам'ятника як феномена політичної культури не тільки відображає траєкторію розвитку форм політичної організації суспільства, але й тісно пов'язані з історією культури. Прототипами пам'ятників вважаються найдавніші поховальні споруди – мегаліти і кургани. Основні композиційні типи сучасних пам'ятників були створені в античну епоху. У період Середньовіччя найбільш характерним типом пам'ятника стає хрест, поставлений на знаковому місці. Посилення абсолютистських тенденцій зумовило звернення монументального мистецтва бароко і класицизму до фігур монархів і полководців. Ідеї Просвітництва та романтизму відбилися на появі пам'ятників громадським діячам і творчим особистостям – поетам, письменникам, композиторам. З розвитком громадянського суспільства істотно змінилися і організаційні підходи до встановлення пам'ятників. Поряд з державними установами, ініціаторами і організаторами їх зведення виступають різні громадські організації.

XX сторіччя відзначено поширенням масової практики встановлення меморіальних комплексів, присвячених пам'яті жертв першої та другої світових війн. Сьогодні в переважній більшості країн світу саме дані різновиди пам'ятників є ключовими пунктами в церемоніальних сценаріях влади.

Найбільш поширеним типом серед них став пам'ятник Невідомому солдату. Показовою є історія його створення. Вперше ідея увічнення пам'яті простого воїна знайшла втілення в пам'ятнику «пішого солдату» (Landsoldaten), встановленому в Данії у 1858 р. У 90-і рр. XIX ст. окремі випадки зведення могил невідомим

солдатам Громадянської війни (1861–1865 рр.) також мали місце в США [10, с. 98]. Але тільки після Першої світової війни традиція встановлювати меморіали, що символізують пам'ять, вдячність і повагу до всіх солдат, останки яких не було ідентифіковано, стала масовою. 11 листопада 1920 р. невідомий британський солдат був перепохований у Вестмінстерському абатстві в Лондоні. У тому ж році в Парижі на згадку про загиблих у Першій світовій війні французах на Могилі Невідомого солдата, розташованій під Триумфальною аркою, був запалений Вічний Вогонь. Таким чином, саме Франції належить першість у реалізації концепції меморіалу Вічного Вогню як загальнонаціонального символу.

Після другої Світової війни пам'ятник Невідомому солдату з запаленим Вічним Вогнем став невід'ємним атрибутом багатьох столиць світу і отримав статус національної святині. Покладання квітів до його підніжжя перетворилося на обов'язковий протокольний пункт державного та офіційного візиту вищого рівня [11].

В СРСР меморіал Вічного Вогню і перші пам'ятники Невідомому солдату з'явилися доволі пізно. Вперше Вічний Вогонь був запалений в 1957 р. у Ленінграді в меморіальному комплексі «Борцям революції» на Марсовому полі. У тому ж році в Києві з нагоди ювілею Великого Жовтня з'явився Пам'ятник Вічної Слави на Могилі Невідомого солдата. У грудні 1966 р., напередодні 25-річчя битви під Москвою, пам'ятник Невідомому солдату був встановлений і в столиці СРСР. Починаючи з 1970-х рр. меморіальний комплекс Вічного вогню став невід'ємною частиною радянського політичного ландшафту.

Сьогодні у переважній більшості країн – колишніх республік СРСР – церемонія покладання вінків до могили Невідомого солдата, безумовно, є ритуальним актом, успадкованим з радянської обрядової системи. Однак, її неминуче значення в державній політиці пам'яті більшості країн даного регіону, на наш погляд, обумовлюється тим, що в масовій свідомості пострадянського суспільства перемога СРСР над гітлерівською Німеччиною отримала міфологічний статус. Сьогодні 9 травня трактується не тільки як історичний факт, але й як остаточна крапка в архетиповому сюжеті боротьби Світла і Темряви.

Так, в Україні церемонія покладання вінків до Могили Невідомого солдата продовжує залишатися ключовим елементом ритуального комплексу політики пам'яті. Її проведення регулюється нормами Державного Протоколу і Церемоніалу України (2002 р.), які задають стандарти для всіх комунікативних акцій подібного роду [12]. Це, зокрема, покладання квітів до пам'ятників поету і громадському діячу – Т. Шевченку, першому президенту України – М. Грушевському, хрестителю Русі – князю Володимирі в м. Києві. У 2010 р. з ініціативи В. Ющенка структура ритуального комплексу політики пам'яті була розширена за рахунок церемонії вшанування пам'яті жертв голодоморів в Україні. Її сценарій включає «запалювання свічки біля Меморіалу пам'яті, схилення голови й висаджування главою офіційної делегації куца калини» [13].

Зауважимо, що церемонії меморіального характеру – не тільки невід'ємна частина вітчизняних святковоритуальних сценаріїв, що регулярно відтворюються у процесі внутрішньодержавної офіційної публічної комунікації, але й обов'язковий пункт програми офіційного візиту на вищому рівні.

На закінчення хотілося б відзначити, що феномен «війни пам'ятників», що охопив в останні роки пострадянський простір, є свідченням надзвичайно високого соціоконструктивного потенціалу даного різновиду по-

літичної символіки. Зокрема, як зазначає архітектор Дж. Майо, автор книги «Військові меморіали як частина політичного ландшафту», подібні пам'ятники не тільки відображають військову історію країни. Вони також є механізмами «символізації і виправдання» історії. На його думку, масове спорудження військових меморіалів є дієвим інструментом символічного об'єднання націй у «єдину політичну сутність» [14, с. 31]. Втім, як наголошує відомий український оглядач А. Андрійчук, ніщо так не загрожує майбутньому, як різне розуміння минулого і методи його репрезентації [15].

На наш погляд, агресія, спрямована на меморіали і пам'ятники, що несуть світоглядний меседж, розгортання в сучасних реаліях «іконоборчого руху» зі знищення знаків інших епох є не тільки індикатором загострення в суспільстві системних конфліктів перехідного періоду, але і вказує на надзвичайно складну природу даного роду символіки, яка коріниться в архаїчних практиках міфологізації, фетишизації і тотемізму. Адже пам'ятник – це не просто матеріальний об'єкт, що візуалізує ту чи іншу особистість або вказує на ту чи іншу ідею. Пам'ятник – це збірний образ, що містить набагато більше, ніж виражає, оскільки задає параметри, які структурують контекст, в якому через екстраполявання даного сюжету на всю картину минулого в свідомості споживача даної символічної продукції і відтворюється реальність, і зокрема – реальність історична. І в даній ситуації саме державний протокол та церемоніал може виступити тим інструментом, за допомогою якого інтегруючий і консолідуючий потенціал ритуалу пам'яті може бути використаний в повному обсязі як для реалізації державної політики ідентичності, так і для зміцнення взаєморозуміння і дружніх взаємовідносин між народами.

Отже, огляд становлення церемоніалу пам'яті як культурного феномену та елемента офіційної публічної комунікації дозволяє стверджувати, що державний церемоніал є віддзеркаленням тенденцій, що домінують у соціально-політичному просторі суспільства. Його форма не є статичною, а зміст – догмою. Втім, на нашу думку, не слід перетворювати мову державного протоколу та церемоніалу на допоміжний інструмент політичної дискусії. Сталість церемоніальних сценаріїв не завжди є свідченням закріпленості режиму, але, навпаки, виступає запорукою наступності базових цінностей й традицій політичної культури влади та суспільства в цілому. Все це зумовлює необхідність введення питань, пов'язаних із реалізацією державної політики ідентичності у площині офіційної публічної комунікації, у предметне коло науки державного управління.

Література.

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини (ООН) від 18.04. 1961 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Віденська конвенція про консульські зносини (ООН) від 24.04. 1963 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10. 1970 р. // <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру (ООН) від 14. 03. 1075 // <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Байбури О. К. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбури. – СПб.: Наука, 1993. – 240 с.

6. Байбури О. К., Левингтон Г. А. Похорони и свадьба // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. – М., 1990. – С. 64–98.

7. А. ван Геннеп. Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов. – М: Восточная литература, 1999. – 198 с.

8. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – М.: Индрик, 2004. – 320 с.

9. Сергеенко М. Е. Погребальные обряды // Сергеенко М. Е. Жизнь Древнего Рима. – СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – С. 201–215.

10. Piehler G. Kurt Remembering War the American Way / G. Kurt Piehler. – Smithsonian, 2004. – 248 p.

11. Levinson S. Written in Stone: Public Monuments in Changing Societies / S. Levinson. – Duke University Press, 1998. – 160 p.

12. Про Державний Протокол та Церемоніал України: Указ Президента від 22. 08. 2002 р. № 746/2002 // http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U746_02.html.

13. Про внесення змін до Положення про Державний Протокол та Церемоніал України: Указ Президента України від 3 лютого 2010 р. №98/2010 // Офіційний Вісник України. – 2010. – 38. – Ст. 386.

14. Mayo M. James War Memorials as Political Landscape: The American Experience and Beyond / James M. Mayo. – Praeger Publishers, 2009. – 319 p.

15. Андрійчук О. Пам'ятникова війна: реінкарнація минуло / О. Андрійчук // Дзеркало тижня. – № 11 (640). – 30 березня. – 2007 р.

УДК 35.077.6

Геннадій Рябцев

ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ: СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ

Проаналізовано поняття «політичного рішення» та його відмінність від рішення щодо політики. Запропоновано класифікаційні ознаки та наведено класифікацію політичних рішень.

Ключові слова: політичне рішення, класифікація політичних рішень, управління політичними процесами.

Політична діяльність будь-якого рівня і будь-якого масштабу починається з прийняття політичного рішення. Саме неефективні і спрощені політичні рішення є однією з причин існування в політичній системі суперечностей між:

- реаліями політичного процесу і сучасним рівнем розробки системи прийняття та реалізації політичних рішень;
- декларованими мотивами участі в політиці й реальними ціннісними детермінантами представників партійно-політичних еліт;
- заявленими цілями політичних акцій і реальними результатами та наслідками їх проведення;

© Рябцев Г.Л., 2012.